

مکانیزم های حقوق مالکیت فکری در حفاظت از محیط زیست و تنوع زیستی منابع ژنتیک گیاهی

فاطمه علیزاده^۱

محمد رضا پروین^{*}

mrparvin@abrii.ac.ir

پروین فرشچی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۹

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۰/۲۴

چکیده

شناسایی نظام حقوق مالکیت فکری زمینه ساز حمایت حقوقی از دستاوردهای به عمل آمده با هدف حفاظت از تنوع زیستی، توسعه پایدار، دانش سنتی مرتبط با منابع ژنتیکی، اطلاعات توالی دیجیتال و ... می باشد. تلاش برای ایجاد فهم مشترک میان زمینه های حقوقی و فنی پیرامون مسئله منابع ژنتیک گیاهی مورد واکاوی در این پژوهش است.

پژوهش حاضر بر اساس مطالعات کتابخانه ای و به روش توصیفی و تحلیلی بر اساس یافته های مروری نگارش گردیده است. بررسی ساز و کارهای حقوقی ارائه شده از سوی نظام حقوق مالکیت فکری در قالب اهداف محیط زیستی نشان می دهد مولفه های تاثیر گذار در مکانیزم های حمایتی حقوق مالکیت فکری، به منظور رسمیت بخشی به ارزش اقتصادی منابع ژنتیک گیاهی و حمایت حقوقی از جوامع بومی و دانش سنتی در راستای حفظ تنوع زیستی و نظم عمومی و اخلاق حسنه به عنوان یک الزام محیط زیستی می توانند در توسعه پایدار با هدف حفاظت از تنوع زیستی موثر واقع گردد.

نتایج پژوهش نشان می دهد نشانه های جغرافیایی به عنوان سیستمی برای حفاظت از دانش سنتی جوامع بومی و تنوع زیستی و نظام ثبت اختراع به عنوان یک نظام حمایتی مناسب برای حمایت از منابع ژنتیک دست ورزی شده ژنتیکی به دلیل تامین مولفه ها و ملاحظات مورد نظر اخلاقی و محیط زیستی و نظام حمایت از ارقام گیاهی به عنوان نظام خاص حمایتی به نژادگران گیاهی در جهت ایجاد ارقام گیاهی جدید

۱- دانشجوی دکتری تخصصی مدیریت-حقوق محیط زیست، دانشکده منابع طبیعی و محیط زیست، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۲- استادیار حقوق مالکیت فکری بخش تحقیقات بیوتکنولوژی میکروبی، پژوهشگاه بیوتکنولوژی کشاورزی ایران، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، کرج، ایران. * (مسوول مکاتبات)

۳- استادیار دانشکده منابع طبیعی و محیط زیست، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

با هدف توسعه پایدار منابع ژنتیک گیاهی می تواند از جمله ساز و کارهای اصلی حقوق مالکیت فکری در جهت حفاظت از محیط زیست و استفاده پایدار از منابع ژنتیک گیاهی باشد.

واژه‌های کلیدی: حقوق مالکیت فکری، منابع ژنتیک گیاهی، نشانه های جغرافیایی، نظام اختراع، ارقام گیاهی.

Mechanisms of Intellectual Property Rights in Protecting the Environment and Biodiversity of Plant Genetic Resources

Fatemeh Alizadeh¹

Mohammad-Reza Parvin² *

mrparvin@abrii.ac.ir

Pravin Farshchi³

Admission Date: June 29, 2020

Date Received: January 14, 2020

Abstract

The identification of the intellectual property rights system is the basis for legal protection of achievements made with the aim of protecting biodiversity, sustainable development, traditional knowledge related to genetic resources, digital sequence information, etc. The effort to create a common understanding between the legal and technical fields surrounding the issue of plant genetic resources is analyzed in this research.

The present research is written based on library studies and descriptive and analytical method based on review findings.

Examining the legal mechanisms provided by the intellectual property rights system in the form of environmental goals shows the effective components in the protection mechanisms of intellectual property rights in order to recognize the economic value of plant genetic resources and legal protection of indigenous communities. Traditional knowledge in order to maintain biodiversity and public order and good ethics as an environmental requirement can be effective in sustainable development with the aim of protecting biodiversity.

The results of the research show that geographical indications as a system to protect the traditional knowledge of indigenous communities and biodiversity and the patent system as a suitable support system to support genetically manipulated genetic resources due to the provision of components and ethical considerations. The environment and the protection system for plant varieties as a special support system for plant breeders in order to create new plant varieties with the aim of sustainable development of plant genetic resources can be among the main mechanisms of intellectual property rights in order to protect the environment and sustainable use of genetic resources.

Keywords: Intellectual property rights, Plant genetic resources, Geographical indications, Patent system, Plant varieties.

1- Ph.D. Candidate, Department of Natural Resources and Environment, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

2- Assistant Professor of Law, Department of Microbial Biotechnology, Agricultural Biotechnology Research Institute of Iran (ABRII), Agricultural Research, Education and Extension Organization (AREEO), Karaj, Iran.
*(Corresponding Authors)

3- Assistant Professor of Department of Natural Resources and Environment, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

مقدمه

هدف کلی این تحقیق: بررسی ساز و کارهای حقوقی در حوزه حقوق مالکیت فکری در حمایت از تنوع زیستی و توسعه پایدار منابع ژنتیک گیاهی با بهره گیری از متدولوژی تحلیلی توصیفی و استفاده از منابع کتابخانه ای و مطالعه معاهدات بین المللی است. این پژوهش در ۳ بخش بطور موردی در قالب نشانه های جغرافیایی، نظام ثبت اختراع، نظام حمایت از ارقام جدید گیاهی و مؤلفه های تاثیر گذار در حمایت از جوامع بومی و دانش سنتی در راستای حفظ تنوع زیستی و نظم عمومی و اخلاق حسنه به عنوان الزامی محیط زیستی به واکاوی می پردازد.

زمینه و هدف: آشنایی با مفاهیم و تعاریف در حوزه حقوق

منابع ژنتیک گیاهی**منابع ژنتیک گیاهی**

در معنای لغوی، منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی به هر گونه ماده ژنتیکی با منشأ گیاهی اطلاق می شود که دارای ارزشی بالفعل یا بالقوه برای غذا و کشاورزی داشته باشد (۱). منابع ژنتیک گیاهی منابعی را برای معیشت بشر اعم از تهیه غذا، تهیه دارو و بسیاری از مایحتاج دیگر انسان فراهم می کند و در معنای اصطلاحی، منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی که به هرگونه ماده ژنتیکی با منشأ گیاهی اطلاق و در «مرکز پیدایش» در ناحیه جغرافیایی که گونه های گیاهی اعم از اهلی یا وحشی با ویژگی های خاص خود برای اولین بار در آنجا پیدا شده و همچنین مجموعه منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی خارج از رویش گاه برای نگهداری با محوریت مرکز تنوع گیاهی که دارای تنوع ژنتیکی زیادی برای گونه های گیاه زراعی را با رویکرد محیط زیست، تجارت و کشاورزی که در نظام حقوق بین المللی مورد شناسایی قرار گرفته است (۲).

دانش سنتی جوامع بومی

مطابق تعریف سازمان جهانی مالکیت فکری دانش سنتی عبارت است از آثار علمی، ادبی و هنری که بر پایه سنت ها شکل می گیرد و از مصادیق آن می توان به اختراعات، کشفیات علمی، اطلاعات افشا نشده و دیگر ابداعات و خلاقیت هایی که بر پایه سنت و ناشی از فعالیت های بشری است اشاره کرد (۳).

توافقنامه تریپس

هدف اصلی این معاهده حمایت از مالکیت فکری در سراسر دنیا از طریق همکاری میان دولت ها و در صورت امکان، همکاری با سایر سازمان های بین المللی است. این معاهده، استانداردهای حداقلی را برای هر نوع از حقوق مالکیت فکری تعیین کرده است که شامل کپی رایت و حقوق مرتبط، علائم تجاری، نشانه های جغرافیایی، طرح های صنعتی، حق اختراع، حمایت از تکنولوژی و ابتکارات از طریق ثبت انحصاری، طرح های صنعتی و اسرار تجاری ایجاد کرده است. پیوند بین توافقنامه تریپس و رژیم بین المللی تنوع زیستی عمدتاً در چهار سطح متفاوت وجود دارد: حمایت از دانش، ابتکارات و رویه های جوامع بومی و محلی، تقسیم منافع ناشی از استفاده از منابع ژنتیکی، قابلیت به ثبت انحصاری رسیدن اشکال، و انتقال تکنولوژی هاست (۴).

نشانه های جغرافیایی

یکی از مصادیق حقوق مالکیت فکری است که هم منشأ کالا و هم کیفیت و خصوصیات کالایی که نشأت گرفته از ناحیه ای جغرافیایی خاص می باشد را نشان می دهند.

بهنژادگر:

مطابق تعریف اتحادیه بین المللی حمایت از ارقام جدید گیاهان UPOV شخصی که می تواند مصداق بهنژادگر شناخته شود، شخصی است که یک رقم را اصلاح و یا آن را کشف و بهبود داده باشد.

روش بررسی: شناسایی ساز و کارهای نظام حقوق مالکیت فکری با هدف حفاظت از تنوع زیستی، توسعه پایدار و دانش سنتی مرتبط با منابع ژنتیکی گیاهی

نظام مالکیت فکری در حفاظت از منابع ژنتیک گیاهی

نظام مالکیت فکری یکی از بنیادی ترین مسائل در سیاستهای پیشرو در اقتصاد ملی است و زمینه ای برای توسعه پایدار تلقی می گردد. مالکیت فکری به عنوان بستری برای توسعه پایدار کشورهای در حال توسعه و کشورهای کمتر توسعه یافته به عنوان یک ابزار مهم محسوب می شود. از این رو ماده ۷ موافقتنامه تریپس مقرر می دارد: حمایت و اجرای حقوق مالکیت فکری برای

علاقه و کمبود مکانیزم های حمایتی برای استفاده از دانش سنتی از جمله عواملی هستند که می توانند حفظ تنوع زیستی را به خطر بیندازند. حمایت موثر از دانش سنتی با تصویب مقررات بین المللی از سوی کشورهای دارای تنوع زیستی غنی و دانش سنتی و تسهیم شدن آنها در مذاکرات مربوط به تدوین مقررات حمایت از دانش سنتی که می تواند با بهره گیری از تجربیات ملی آنها در این زمینه باشد، گام موثری در حمایت از دانش سنتی است (۶). از میان نظام های حمایتی عام موجود در حقوق مالکیت فکری نظام حمایت از نشانه های جغرافیایی به دلیل ایجاد یک نظام حمایتی برای محصولات دارای خصیصه و کیفیت مرتبط با یک منطقه جغرافیایی خاص و ارتباط غیر مستقیم محتمل این محصول با دانش سنتی جوامع بومی همان منطقه جغرافیایی که به تولید آن محصول اشتغال دارند به نوعی می تواند به حمایت از دانش سنتی نیز منجر شود. البته جدای از مشکلات خاص حمایتی متوجه دانش سنتی بدلیل احتمال وجود خصیصه اشتراکی و گروهی دارندگان آن و ...، شایان ذکر است حمایت از محصول جغرافیایی خاص تحت نظام نشانه های جغرافیایی یک حمایت از محصول است و دانش سنتی مرتبط با آن صرفاً در صورت الزام به ذکر نام دارنده دانش سنتی در اظهارنامه مربوط به نشانه جغرافیایی و تسهیم منافع ذیربط حاصله با جوامع بومی می تواند مورد حمایت غیر مستقیم واقع شود. اولین کنوانسیون که در سطح بین المللی به اسامی مبدا و نشانه های جغرافیایی اشاره کرده کنوانسیون پاریس است که منظور از اسامی مبدا را اسم کشور ها، شهر، منطقه یا مکان خاصی که بر روی کالاهایی که ویژگی خاص آنها به دلیل محیط جغرافیایی مکان تولید آنها است، اشاره می کند، مانند علامت کوه آلپ بر روی شکلات های تولید شده در کشور سوئیس. دومین سند بین المللی در حمایت از نشانه های جغرافیایی موافقتنامه مادرید در خصوص نصب نشانه های منبع مجعول و گمراه کننده است که بر اساس بند یک از ماده یک این موافقتنامه کالاهای حاوی نشانه های غیر واقعی یا گمراه کننده یکی از کشورهای عضو این موافقتنامه که به عنوان کشور مبدا معرفی می شود به هنگام ورود به هر یک از کشورهای عضو مورد توقیف قرار می گیرد. ایران نیز در سال

ارتقا ابداعات فن آوری و انتقال و توسعه فن آوری برای تامین منافع تولیدکنندگان و استفاده کنندگان دانش فنی نوعی توانایی محسوب می شود، به گونه ای که سبب رفاه اقتصادی و اجتماعی و توازن بین حقوق و تعهدات می گردد. همانطور که در این ماده تصریح شده هدف نهایی از حمایت و اجرای حقوق مالکیت فکری رسیدن به توسعه پایدار از مسیر ایجاد توازن بین حقوق و تعهدات است، لذا حفظ تنوع منابع ژنتیک گیاهی نیز مفهوم تنوع زیستی پایدار را به عنوان یک هدف مطلوب مطرح می سازد (۵). دانش سنتی میراث و حاصل تلاش جوامع بومی و محلی طی دوره های متمادی است که در تلاش برای تعامل با محیط زیست در قالب ابداعات و ابتکارات، رشد یافته و به عنوان بخشی از هویت فرهنگی مردمان جوامع بومی در قرون متمادی محسوب می شود و با وقوع بحران های زیست محیطی مانند تهدید تنوع زیستی و فرسایش ژنتیکی منابع گیاهی نقش تاثیر گذاری در حفاظت از تنوع زیستی داشته است. نظام مالکیت فکری در تلاش بوده که جایگاهی برای حمایت از این نوع افکار و خلاقیت ها ایجاد نماید. تنوع ژنتیکی گونه های گیاهی نقش اساسی و مهمی را در تامین بخش بنیادین ظرفیت محصولات کشاورزی کشورها دارد. ایجاد ارقام گیاهی با عملکرد بالا به منظور دستیابی به امنیت غذایی نیز منوط به دسترسی پایدار به این منابع می باشد.

یافته های پژوهش

بررسی ساز و کارهای حقوقی در حوزه حقوق مالکیت فکری در قالب نشانه های جغرافیایی، نظام ثبت اختراع، نظام حمایت از ارقام جدید گیاهی و مؤلفه های تاثیر گذار در این سازوکارها مانند حمایت از جوامع بومی و دانش سنتی در راستای حفظ تنوع زیستی و نظم عمومی و اخلاق حسنه به عنوان الزامی محیط زیستی

نشانه های جغرافیایی و قابلیت حمایت از تنوع زیستی و

دانش سنتی جوامع بومی

از ویژگی های دانش سنتی نشات گرفتن از جامعه روستایی و سازگارترین شیوه برای بهره برداری و انتقال دانش بصورت شفاهی و تجربی از نسلی به نسل دیگر است. رابطه تخریب محیط زیست با از بین رفتن دانش سنتی جوامع بومی و محلی و فقدان

یک منطقه جغرافیایی خاص، با حمایت موثر از نشانه های جغرافیایی دورنمای روشنی برای حمایت از منافع جوامع بومی و محلی و دارندگان دانش سنتی و تقویت نقش آنها در حفاظت از تنوع زیستی و استفاده پایدار از منابع ژنتیک گیاهی نیز قابل تصور است.

نظام ثبت اختراع و قابلیت حمایت از حفظ و توسعه پایدار منابع ژنتیک گیاهی

یکی از مهمترین توافقات بین المللی در حوزه حقوق مالکیت فکری موافقتنامه تریپس است. هدف این موافقتنامه دستیابی به قواعد و استانداردهایی برای تضمین اجرای حقوق مالکیت فکری در کشورهای عضو بوده که در جهت حفظ منابع ژنتیک گیاهی نیز می تواند مفید فایده باشد ولی این حمایت در قید چند تعهد قرار می گیرد که یکی از آنها حفظ محیط زیست است (۹). به موجب بند یک ماده ۲۷ موافقتنامه تریپس هرگونه اختراع، شامل فرآورده و فرآیند، در تمام عرصه های فناوری، به شرط جدید، ابداعی و دارای کاربرد صنعتی، قابل ثبت است (۱۰). بند سه ماده ۲۷ تریپس، اختراعاتی را که دول عضو می توانند از قابلیت ثبت استثنا کنند توصیف می کند. این در حالی است که همزمان دول عضو را به حمایت از میکروارگانیسم ها و فرایندهای زیستی متعهد می سازد (۱۱). در قسمت ب بند سه ماده ۲۷ به اعضا اختیار می دهد که گیاهان، حیوانات و فرایندهای زیستی تولید شده را از شمول ثبت استثناء کند و کشورها را متعهد نماید تا برای حمایت از ارقام گیاهی، یک نظام حق اختراع و یا یک نظام خاص حمایتی تاثیرگذار و یا ترکیبی از این دو نظام را پیش بینی نمایند (۱۲). در حقیقت تریپس، با تلفیقی از اجبار و اختیار، ورود مالکیت فکری را در حوزه فناوری زیستی کشاورزی الزامی کرده است، آن هم حوزه ای که درصد بالایی از کشورهای در حال توسعه قبل از تصویب تریپس مقرراتی در توسعه و تدوین حقوق مالکیت نداشته اند. (۱۳) قانون ثبت اختراعات و علائم تجاری ایران نیز مطابق بند (و) ماده ۴ مقرر کرده: برای هر اختراع که بهره برداری از آن ها محل نظم عمومی یا موازین شرعی یا

۱۳۸۲ به این موافقتنامه پیوسته است. سومین موافقتنامه در حمایت از نشانه های جغرافیایی موافقتنامه لیبسون است که برای حمایت از اسامی مبدا و ثبت بین المللی آنها تدوین شده است و ایران نیز در سال ۱۳۸۳ به این موافقتنامه ملحق شده است. طبق بند دو از ماده یک این موافقتنامه کشورهای عضو متعهد می شوند که از اسامی مبدا سایر کشورهای عضو اتحادیه که تحت این عنوان در کشور مبدا مورد حمایت قرار گرفته اند و در دفتر سازمان جهانی مالکیت فکری در ذیل این کنوانسیون به ثبت رسیده اند مورد حمایت قرار گیرند. موافقتنامه تریپس نیز سندی دیگر در حمایت از نشانه های جغرافیایی است که در بند یک ماده ۲۲ خود به تعریف نشانه های جغرافیایی پرداخته و علائم و نشانه های جغرافیایی را به عنوان نشانه هایی که بیانگر مبدا کالا در قلمرو کشور عضو و یا منطقه و مکانی در آن قلمرو باشد که کیفیت خاصی، شهرت و یا سایر ویژگی های یک کالا را بتوان اساساً به آن مبدا جغرافیایی نسبت داد بیان می کند (۷). در بند الف از ماده یک قانون حمایت از نشانه های جغرافیایی ایران مصوب ۱۳۸۳^۱ نیز نشانه های جغرافیایی به عنوان نشانه ای که مبدا کالایی را به قلمرو منطقه یا ناحیه ای از کشور منتسب می نماید مشروط به اینکه کیفیت، مرغوبیت، شهرت و یا سایر خصوصیات کالا اساساً قابل انتساب به مبدا جغرافیایی آن باشد، تعریف شده است. با توجه به تعریف نشانه های جغرافیایی در موافقتنامه تریپس که کیفیت اعتبار و سایر مشخصه های کالاها را به عنوان شرطی برای حمایت بیان می کند و با توجه به اینکه کیفیت، اعتبار و سایر ویژگی های منحصر به فرد بسیاری از محصولات جغرافیایی می تواند نتیجه روش ها و دستاوردهای بومی و سنتی جوامع همان منطقه نیز باشد که از نسلی به نسل دیگر منتقل شده، این نظر قابل طرح است که می توان از دارندگان دانش سنتی نیز در قالب دامنه حمایت ناشی از نشانه های جغرافیایی حمایت کرد. از سوی دیگر با توجه به نقش و تاثیر نظام حمایتی نشانه های جغرافیایی در استفاده پایدار از منابع ژنتیک گیاهی مورد استفاده در تولید محصولات کشاورزی

۱- رجوع کنید به قانون حمایت از نشانه های جغرافیایی مصوب

همچنین در بند ۶ این ماده تصریح شده اختراعاتی که بهره برداری از آن خلاف موازین شرعی و قانونی یا نظم عمومی است از حیثه ثبت اختراع خارج می شوند و در بند ۷ با اشاره به انواع اختراعاتی که با حفظ حیات و سلامت انسان مغایرت دارد و یا موجب صدمه جدی به محیط زیست یا کاهش تنوع زیستی می گردد از شمول ثبت اختراع خارج شده که نشان از رویکرد قانونگذار در حفظ منابع ژنتیک است. به صورتی که تنوع زیستی تحت آسیب واقع نگردد و استفاده پایدار و مداوم امکان پذیر باشد و سبب تخریب منابع ژنتیک و محیط زیست نگردد. تصویب قانون حفاظت و بهره برداری از منابع ژنتیکی کشور^{۱۳۹۶} نیز گام حمایتی موثر در ایجاد کارکردهای متنوع از ذخایر ژنتیکی کشور است. به عنوان نمونه منابع ژنتیک گیاهی در حل چالش های محیط زیستی همچون خشکسالی، تغییرات آب و هوایی تاثیر مهمی دارد. به عنوان نمونه کاشت گونه های مقاوم به شوری و یا گونه های مقاوم در برابر کم آبی به جهت حفظ پوشش گیاهی در مناطق بحرانی و هم به جهت کشت محصولات کشاورزی برای تامین امنیت غذایی کشور مورد حمایت این قانون قرار گرفته است. در این قانون علاوه بر ذخایر ژنتیکی، دانش سنتی یعنی دانش اولیه حاصل از گیاه نیز به عنوان ثروت ملی محسوب شده است. حمایت قانونی در حفظ نمونه های ژنتیکی به صورت زنده در زیستگاه طبیعی و یا بصورت بذر در بانک ژن از اهداف قانونگذار بوده است. علاوه بر صیانت منابع ژنتیکی در داخل کشور، صیانت از این منابع در سطح بین المللی هم مورد حمایت قرار گرفته است.

نظام حمایت از ارقام جدید گیاهان UPOV

اتحادیه بین المللی حمایت از ارقام جدید گیاهان UPOV سازمانی بین حکومتی است که در سال ۱۹۶۱ تاسیس شده و هدف از آن هماهنگی اجرای حقوق بهنژادگران گیاهی در سطح

مخالف اخلاق حسنه باشد نمی توان تقاضای ثبت داد.^۱ همانند بند دوم ماده ۲۷ از موافقتنامه تریپس که به کشورها اختیار می دهد که برای رعایت نظم عمومی و اخلاق، از ثبت اختراعاتی که بهره برداری تجاری از آنها متناسب با حفاظت از حیات یا سلامت انسان و سایر موجودات نباشد از قابلیت ثبت خارج شوند. در اکثر قوانین، همچون کنوانسیون اروپایی ثبت اختراع و بعضی از موافقتنامه های جدید در نظام بین الملل و اسناد منطقه ای نیز همانند دستورالعمل ثبت اختراعات زیست فناوری در اروپا، اختراعاتی که مخالف با حفظ سلامت محیط زیست باشند، غیر قابل ثبت شناخته شده اند (۱۹). در طرح جدید حمایت از مالکیت صنعتی (ثبت اختراعات، طرح های صنعتی و علائم تجاری) تقدیمی به مجلس در ۱۳۹۵^۲ علاوه بر اینکه بر حمایت از عدم ثبت اختراعات مخالف با سلامت محیط زیست تصریح شده، بلکه قابلیت ثبت اختراعات مهندسی ژنتیک با رویکرد زیست فناوری سبز نیز مورد تاکید قرار گرفته است. در این طرح تقدیمی که با محوریت اصلاح و بازنگری قانون ثبت اختراعات، طرح های صنعتی و علائم تجاری مصوب ۱۳۸۶ در بند ۵ ماده ۴ ارقام گیاهی و اجزای ژنتیکی آنها و منابع ژنتیکی که به صورت طبیعی در زیستگاه های طبیعی یافت می شوند یا توسط بهره برداران مورد استفاده قرار می گیرند و همچنین مشتقات زیستی طبیعی آنها را از حیثه حمایت از اختراع خارج می کند که در تبصره ذیل همین ماده میکروارگانیسم های دستوری شده ژنتیکی به شرط امانت داری در بانکهای ریزسازواره ذی صلاح و همچنین فرایندهای بیولوژیک دستوری شده و فرایندهای زیستی که مبتنی بر طراحی و مداخله فنی پدیدآور و دارای کاربرد صنعتی هستند را به شرط اعلام منشاء جغرافیایی منبع ژنتیک آن و نحوه دسترسی و رعایت قوانین مربوط به دسترسی به منبع ژنتیک مورد حمایت قرار می دهد. در تفسیر بند ۵ می توان بیان داشت که حفظ تنوع زیستی مورد حمایت قانونگذار قرار گرفته است،

۳- رجوع کنید به قانون حفاظت و بهره برداری از منابع ژنتیکی کشور مصوب ۱۳۹۶

۱- رجوع کنید به قانون ثبت اختراعات، طرح های صنعتی و علائم تجاری ایران مصوب ۱۳۸۶

۲- رجوع کنید به طرح جدید حمایت از مالکیت صنعتی (ثبت اختراعات، طرح های صنعتی و علائم تجاری) تقدیمی به مجلس در ۱۳۹۵

صادر شود. در صورتی که مواد برداشت شده در کشور حق ایجاد نگردد، بهنژادگر نمی تواند به این انتقال پایان دهد. در نتیجه نه تنها در مقابل این عمل حق امتیازی دریافت نمی کند، بلکه سرمایه گذاری وی نیز از بین خواهد رفت. به همین منظور ماده ۱۴ نسخه ۱۹۹۱ برای بهره برداری از مواد برداشت شده به دریافت مجوز از بهنژادگر نیازمند است. با این شرط که مواد برداشت شده از طریق استفاده غیر مجاز از مواد قابل تکثیر تولید شده باشد و بهنژادگران شرایطی برای اعمال حق خود در زمینه مواد قابل تکثیر رقم را دارا نباشند، لذا همه گیاهانی که در مزرعه از کشت مواد رویشی قابل تکثیر حمایت شده بدست می آیند، تحت حمایت حقوق بهنژادگر هستند (۲۳). از سال ۱۹۶۱ تا ۱۹۹۱ کنوانسیون به دنبال این تضمین است که کشورهای عضو دستاورد پرورش دهندگان رقم گیاهی جدید را تایید و آنها را برای برخورداری از حقوق انحصاری کشف و بهره برداری حمایت کنند. این در صورتی امکان پذیر است که این رقم متمایز، یکپارچه و پایدار باشد. بر اساس امتیاز پذیرفته شده در کنوانسیون برای کشاورزان، آنها دارای مجوز برای استفاده از محصولات خود برای کشت بعدی در مزارعشان هستند (۲۴). همانگونه که تلویحا براساس قانون ۱۹۷۸ شناسایی شده، یک تفسیر از امتیاز مجاز شناخته شده است. اما در بازنگری که در سال ۱۹۹۱ صورت گرفت آن امتیاز را به روشی از جمله در متن خودش محدود کرده است. براساس قانون ۱۹۹۱ این امتیاز صرفا یک قاعده عمومی است مگر اینکه یک استثنای موردی باشد که اختیار آن را برای تصمیم گیری جهت مجاز شمردن کشاورزان برای استفاده بذر یک ارقام حمایت شده به دولت های داخلی واگذار کرده باشد. این مسئله می تواند برای اهداف تکثیر در زمین های زراعی کشاورزان مجاز شناخته شود و مشروط به حفاظت از نفع مشروع بهنژادگر گردد، که در مواد ۲ و ۱۵ به آن تصریح شده است (۲۵). سوال اصلی در خصوص نظام حقوقی UPOV این است که آیا این نظام حقوقی توانسته در حفاظت از منابع ژنتیک گیاهی گامی موثر بردارد؟ در پاسخ باید به این نکته توجه کرد که حمایت از کشاورزان می تواند علاوه بر حفظ حقوق جوامع محلی در حفاظت از تنوع زیستی و در نهایت حفاظت از منابع ژنتیک گیاهی موثر واقع گردد. حتی در بازبینی

نظام بین الملل است. این اتحادیه با تصویب کنوانسیون حمایت از ارقام جدید گیاهان روشی نوین از حمایت مالکیت فکری متناسب با فرایند بهنژادگری گیاهان ایجاد کرده و موجب تشویق پرورش دهندگان گیاهان برای توسعه ی انواع جدید گیاهان شده است (۲۰). مطابق تعریف کنوانسیون: شخصی که می تواند مصداق بهنژادگر شناخته شود، شخصی است که یک رقم را اصلاح و یا آن را کشف و بهبود داده باشد، در شرایطی که (اصلاح یا کشف رقم همراه با بهبود باشد) در این فرایند توافقی صورت گرفته و خلاف آن مورد توافق واقع نشده باشد و یا بهنژادگر اصلی، حق خود را به شخص یا شرکت دیگری انتقال نداده باشد. در این صورت کارفرما یا منتقل الیه امکان حمایت را دیگر نمی تواند داشته باشد (۲۱). در فرایند اصلاح یک رقم، کشف را می توانیم اولین مرحله بدانیم. اما اکتشاف به تنهایی نمی تواند حقی را سبب گردد. اکتشاف می بایست همراه با بهبود توسعه رقم ایجاد گردد. کنوانسیون برای روش و فرایند اصلاح نباتات، حمایتی در نظر نگرفته به بیانی دیگر، آنچه بهنژادگر را شایسته حمایت می داند، بدست آوردن یک رقم جدید است، نه فرایند آن، آنچه مد نظر قانونگذار بوده این است که رقمی حمایت می شود که ثبت گردد و ثبت آن نیز وابسته به رعایت شرایط ماهوی و شکلی است. ویژگی های جدید بودن، دارای تمایز، و یکنواختی و پایداری رقم معیارهای ماهوی حمایت به شمار می آیند (۲۲). مطابق بند یک ماده ۱۴ کنوانسیون، مواد قابل تکثیر، وابسته به اخذ مجوز کتبی از دارنده امتیاز است و باید دارای ویژگی های تولید یا تکثیر، آماده سازی و عرضه برای استفاده تجاری، صادرات، واردات، ذخیره و انبار کردن آنها برای انجام هر یک از شرایط مطروحه باشد، به موجب این بند یکی از امتیازات بهنژادگر حقی است که برای دریافت مجوز کتبی برای انجام فعالیت های ذکر شده در خصوص رقم حمایتی است و بهنژادگر می تواند این مجوز را با شرایطی خاص درخواست کند. نتیجه اختصاص نیافتن حق به مواد برداشت شده رقم این است که مواد قابل تکثیر رقم تحت حمایت قرار می گیرند و بطور مثال از کشور الف، بدون کسب اجازه دارنده حق، به کشور ب، یعنی جایی که حق بهنژادگر مورد حمایت قرار نمی گیرد، صادر شده و در آنجا به شکلی آزاد تکثیر شود و به عنوان مواد برداشت شده مجدداً به کشور الف

اساس تقاضای دستگاه‌های دولتی تحت نام دولت جمهوری اسلامی ایران انجام خواهد شد. همچنین در ماده ۵ ثبت ارقام اصلاح شده گیاهی را توسط اشخاص حقیقی و حقوقی سبب دارا بودن مالکیت فکری و تعلق انحصاری از آن رقم به مدت هجده سال دانسته البته در تبصره همین ماده نیز امکان واگذاری حق انحصاری بهره‌برداری به اشخاص حقیقی و حقوقی را مجاز دانسته است. ایران به عضویت UPOV نیپوسته اما قانون ثبت ارقام گیاهی از منظر شروط حمایتی شباهت زیادی با شروط UPOV دارد.

بحث و نتیجه گیری

بررسی ساز و کارهای حقوقی ارائه شده از سوی نظام حقوق مالکیت فکری نشان می‌دهد نشانه‌های جغرافیایی، نظام ثبت اختراع و نظام حمایت از ارقام گیاهی UPOV می‌تواند در حفاظت از منابع ژنتیک گیاهی موثر واقع گردد. نتایج بررسی در نشانه‌های جغرافیایی پیوند آن را با دانش سنتی نشان می‌دهد، زیرا نشانه‌های جغرافیایی به عنوان ابزاری بالقوه عملکرد مثبتی در معرفی و شناسایی دانش سنتی دارد، از این رو می‌توان بیان داشت نشانه‌های جغرافیایی یکی از مصادیق حقوق مالکیت فکری است که هم منشاء کالا و هم کیفیت و خصوصیات کالایی که نشأت گرفته از ناحیه‌ی جغرافیایی خاص می‌باشد را نشان می‌دهند و هم به بیان بهتر بین منشاء کالا و محصول نشأت گرفته از آن یک پل ارتباطی برقرار می‌کند، که در نتیجه تضمین کننده‌ی کیفیت و تمایز بخش محصولات نشأت گرفته از ناحیه‌ی خاص هستند که تحت تاثیر آب و هوا، خاک، گیاهان و روش سنتی تولید، پرورش و پردازش می‌شوند همانند تولید گونه‌های جدید گیاهی پر محصول که منطبق با شرایط اقلیمی تولید می‌شوند. از دیگر مکانیزم‌های حقوق مالکیت فکری در جهت حفظ منابع ژنتیک سیستم ثبت اختراع است. اگرچه نظام ثبت اختراعات مبتنی بر منابع ژنتیک بطور مستقیم ارتباطی با حمایت از دانش سنتی جوامع بومی ندارد لیکن در صورت ذکر مبدا

کنونسیون در سال ۱۹۹۱ امکان حمایت مضاعف برای یک رقم گیاهی مشابه، توسط بیش از یک نوع حق در حقوق مالکیت فکری فراهم شده است، (بدین معنی که بطور نمونه ارقام تراریخته را می‌توان هم در قالب حقوق بهنژادگران گیاه و هم ماده ژنتیکی مهندسی شده آن رقم را در قالب حق ثبت اختراع مورد حمایت قرار داد). قانون ۱۹۷۸ قلمرو حمایت برای مواد قابل تکثیر و بازتولیدی ارقام گیاهی را محدود کرده بود و شامل محصولات بهره‌برداری شده نمی‌شد در حالیکه قانون ۱۹۹۱ آن را در خصوص کاربرد تجاری همه انواع محصولات یادشده گسترش داده است. البته لازم به ذکر است که حقوق بهنژادگر نسبت به ارقام‌هایی که بطور واضح از رقم حمایت شده قابل شناسایی نیستند، انواعی که تولید آنها استفاده مکرر از ارقام حمایت شده را ضروری می‌سازد و ارقامی که به طور اساسی از رقم حمایت شده مشتق گردیده اند بسط نیافته است (۲۶). در ایران قانون ثبت ارقام گیاهی و کنترل گواهی بذر و نهال که در سال ۱۳۸۲ به تصویب رسید و آیین نامه اجرایی آن نیز در سال ۱۳۸۷ مورد تصویب قرار گرفت، این قانون حقوق کشاورزان را مورد توجه قرار داده و با احراز برخورداری از شرایط جدید بودن، تمایز و یکنواختی و همچنین پایداری در قالب حمایت از ارقام جدید گیاهی موجبات حفاظت از منابع ژنتیک گیاهی را فراهم نموده است. در ایران نیز رقابت پذیری تولیدات داخلی به حدی شکننده است که برخی محصولات تولیدی کشور مانند چغندر قند، نیشکر، چای و پنبه تاب رقابت نداشته و در عمل در حال حذف شدن از چرخه تولید است. به منظور حفظ منافع ملی، ساماندهی امر کنترل و گواهی بذر و نهال و حفظ حقوق مالکیت فکری بهنژادگران، به جهت شناسایی و ثبت ارقام جدید گیاهی و ارزیابی و کنترل بر امور بذر و نهال کشور قانون ثبت ارقام گیاهی و کنترل و گواهی بذر و نهال در سال ۱۳۸۲ به تصویب رسید؛ در این قانون ذخایر ژنتیک گیاهی اصلاح نشده و وحشی به عنوان ذخایر ملی تلقی گردیده و ثبت آنها تحت نام بخش‌های غیر دولتی مجاز نمی‌باشد و ثبت این گونه ذخایر بر

۱- رجوع کنید به قانون ثبت ارقام جدید گیاهی و کنترل و نظارت بر امور بذر و نهال

عدم ثبت اختراعات مخالف با سلامت محیط زیست گام برداشته بلکه قابلیت ثبت اختراعات مهندسی ژنتیک در راستای فناوری های سبز را نیز مورد تاکید قرار می دهد و در عمل این قبیل ملاحظات که در قالب نظم عمومی، اخلاق حسنه و موازین شرعی کشور نیز از اهمیت بسزایی برخوردار هستند، می تواند عاملی موثر جهت عدم حمایت از ثبت اختراعاتی باشد، که موجبات صدمه جدی به محیط زیست را فراهم می سازند در همین راستا پیشنهاداتی به شرح ذیل ارائه می گردد:

پیشنهادهات

- نظر به اینکه قوانین ثبت اختراع ابزاری حقوقی در جهت حفظ و انتقال تکنولوژی و ایجاد زمینه های توسعه و خلاقیت به شمار می رود می بایست به گونه ای استفاده شود که نه تنها ابداعات با تاثیرات نامطلوب بر محیط زیست را از دامنه حمایت خارج کند بلکه اختراعاتی را که به ارتقای محیط زیست و حفظ تنوع زیستی کمک می کند را مورد حمایت قرار دهد. لذا تقاضای درخواست های ثبت را قبل از ثبت باید از لحاظ تاثیرات زیست محیطی و مکانیزم های حمایتی ارائه شده از سوی نظام حقوق مالکیت فکری مورد ارزیابی قرار داد.
- با در نظر گرفتن دیگر مکانیزم های حقوق مالکیت فکری که می تواند در حفاظت از منابع ژنتیک گیاهی تاثیر گذار باشد همچون سیستم حمایتی UPOV که با حمایت از حقوق بهنژادگران که ارقام جدید گیاهی را با احراز شرایط جدید بودن، تمایز و یکنواختی و پایداری ایجاد کرده اند می توان نسبت به حفاظت از منابع ژنتیک گیاهی و حفظ تنوع زیستی توسط همان بهنژادگران کمک نمود، چرا که بهنژادگران با تولید ارقام گیاهی جدید نقش مهمی در حفاظت از تنوع منابع ژنتیک گیاهی دارند و می توانند تضمینی برای حفظ تنوع زیستی نیز در سطح کلان باشند.

جغرافیایی در خصوص اختراعات فناوری زیستی اگر ماده ژنتیکی یا گیاه اولیه مورد استفاده مخترع در یک جغرافیای خاص برای اجرای اختراع متعلق به جامعه بومی و دانش سنتی جامعه بومی خاصی باشد می تواند مبنایی غیر مستقیم جهت ضرورت لحاظ منافع آن جوامع بومی در ثبت و تجاری سازی آن اختراع نیز تلقی شود. از این طریق هم به دانش سنتی و گیاهی جوامع بومی توجه شده و هم به اختراعات غایی حاصل شده از آن. در کشورهای اروپایی نیز بر اساس دستورالعمل ثبت اختراعات زیست فناوری در مواردی که یک اختراع بر مبنای مواد زیستی با منشاء گیاهی و حیوانی یا با استفاده از چنین موادی صورت گرفته باشد، اظهارنامه ثبت اختراع باید به نحو مقتضی شامل اطلاعاتی در خصوص مبداء جغرافیایی چنین موادی باشد که در بند ۲۷ از مقدمه این دستورالعمل نیز بدان تاکید شده است. دولت ها می توانند با در نظر گرفتن منفعت عموم اقدام به سیاست گذاری و تدوین قوانینی کنند که در بهره برداری پایدار از منابع ژنتیک در حوزه های مختلف از جمله کشاورزی نیز موثر باشند. یکی از راهکارهای حفظ منابع ژنتیک گیاهی امکان دسترسی و بهره برداری از منابع ژنتیک اصلاح شده به عنوان دارایی های فکری حمایت شده از سوی نظام حقوق مالکیت فکری است که در حقوق ایران نیز قانون ثبت ارقام گیاهی منابع ژنتیک اصلاح نشده را جزء اموال عمومی تلقی می کند و منابع ژنتیک اصلاح شده را در حوزه مالکیت خصوصی در نظر می گیرد که البته رویکردهای حقوق مالکیت فکری می بایست در حمایت از دانش سنتی مربوط به منابع ژنتیک گیاهی و حمایت از اختراعات و نوآوری های متناسب با حفظ محیط زیست و رعایت ملاحظات اخلاقی باشد. به موجب پاراگراف ۶ از ماده ۴ قانون ثبت اختراع ۱۳۸۶ ایران، اختراعاتی که بهره برداری از آنها خلاف موازین شرعی یا نظم عمومی و اخلاق حسنه باشد، از حیثه حمایت از اختراع خارج است و در طرح تقدیمی به مجلس در ۱۳۹۵ در اصلاح و بازنگری قانون حمایت از مالکیت صنعتی (ثبت اختراعات، طرح های صنعتی و علائم تجاری) انواع اختراعاتی را که با حفظ حیات و سلامت انسان مغایرت دارد و یا می تواند موجبات صدمه به محیط زیست و یا کاهش تنوع زیستی را رقم بزند از شمول ثبت اختراع خارج می کند که نه تنها با حمایت از

8. Rabitz. F, 2017, Managing Genetic Resources: International Regimes, Problem Structures, National Implementation, Earth System Governance Working Paper, 456-459p.
9. Reynolds. G, 2013, The Precautionary Principle and its Application in the Intellectual Property Context: Towards a Public Domain Impact Assessment, in Scassa T et al, 'Intellectual Property for the 21st Century: Interdisciplinary Approaches, Irwin Law, 451-452p.
10. Malik. SS, Singh .SP, 2006, Role of Plant Genetic Resources in Sustainable Agriculture 1(2) Indian Journal of Crop Science, 21-28p.
11. Mashhadi. A, Mohtashami. M, 2015, Reflection on Relationship between intellectual property law and environmental law, 45(3)Journal of Private Law Studies, 485-504p. (In Persian)
12. Declare. E, 2009, Patent law's role in the protection of the environment: re-assessing patent law and its justifications in the 21st century, 40(3) International Review of Intellectual Property and Competition Law, 249-273p.
13. Padmashree. G, Sampath Richard. G., Tara Sofsky, 2002, Study on the Inter-Relations between Intellectual Property Rights Regimes and the Conservation of Genetic Resources, 45-67p.
14. Plant Genetic Resources for Food and Agriculture: Roles and Research Priorities in the European Union, (EASAC: European Academies Science Advisory Council), 2011/this Report can be found at www.easac.eu
15. Mufti. J, 2015, Sovereignty in International Law, 11(1) Acta

References

1. Parvin. MR, 2007, Les Aspects Juridiques de la Brevetabilité des Inventions Biotechnologiques : Comparaison Internationale, Thèse de doctorat, Université de Paris 2, Paris. (In Persian)
2. Duffield, G. 2004, Intellectual Property, Biogenetic Resources and Traditional Knowledge Earths can, London. 214-216p.
3. Davao's. L M, 2003, Regulating Access to Genetic Resources under the Convention on Biological Diversity: An Analysis of Selected Case Studies, 12(7) Biodiversity & Conservation Journal, 1511-1524p.
4. Momenirad, A. Shahabedin, A. Azizi, I. 2013, 'Protection of biodiversity & Traditional Knowledge in World IP System' 1(49) International Legal Journal, 233-262p. (In Persian)
5. Grosse. R, Khan. H, 2010, Sustainable Development in international Intellectual Property Law- New Approaches from EU Economic Partnership Agreements? International Center for Trade and Sustainable Development. 324-327p.
6. Moody. O, 2016, Addressing Bio piracy through an Access and Benefit Sharing Regime-Complex: In Search of Effective Protection for Traditional Knowledge Associated with Genetic Resources, 16 Asper Rev. Int'l Bus. & Trade L. 231-280p.
7. Tsiouman. E, 2014, Exploring Benefit-Sharing from the Lab to the Land (Part1): Agricultural Research and Development in the Context of Conservation and Sustainable, BENELEX Working Paper, 231-237p.

- Mechanism under the Multilateral System of the International Treaty on Plant Genetic Resources for Food & Agriculture in Laladhas, Springer, Berlin, 17-30p.
22. Correa. C. M, Sovereign and Property Rights over Plant Genetic Resources' 1994 2 Study Paper of the FAO Commission on Plant Genetic Resources, 13-35p.
23. Ravi. S. B, 2004, Effectiveness of Indian Sui generis Law on Plant Variety Protection and Its Potential to Attract Private Investment in Crop Improvement' 2004 9Journal of Intellectual Property Right, 533-548p.
24. Fuyou .W, et al, 2013, Study on the Ownership of Plant Genetic Resources on Farmers Land, 5(02):75-78p.
25. Parvin. MR, 2014, Environmental ethics in Iran, in Bagheri A, Biomedical ethics in Iran Eubios Ethics Institute, New Zealand, 323-326p.
26. Rodriguez. C R, Dooren. T V, 2008, Shifting Common Spaces of Plant Genetic Resources: An International Regulatory Appraisal, 11(3) The Journal of World Intellectual Property, 176-202p.
- Universitatis Danubius Juridica, 54-65p.
16. Mandel. G N, 2005, Promoting Environmental Innovation with Intellectual Property Innovation: A New Basis for Patent Rewards, 24(1) Temple Journal of Science, Technology & Environmental Law, 51-69p.
17. Elisa. M, 2014, Conceptualizing Benefit-Sharing as the Pursuit of Equity in Addressing Global Environmental Challenges, 1(41) BENELEX Working Paper, 203-207p.
18. Light Bourne. M, 2005, Plant and Intellectual Property Rights in the US, Japan and Europe (Institute of Intellectual Property, Tokyo, 265-268p.
19. Parks. L, Morgera. E, 2015, An Interdisciplinary Model for Mapping the Normative Diffusion of Fair and Equitable Benefit-Sharing'2015BENELEX Working Paper, 321-322p.
20. Dutfield. G, 2011, The Role of the International Union for the Protection of New Varieties of Plants(UPOV) Quaker United Nation Office,134-136p.
21. Brahmi. P, Vandana, Tyagi. V, 2017, Access and Benefit Sharing